

УДК 159.923:159.947:159.922

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2024-2-4>**Ковальчук Зоряна Ярославівна,**

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної та соціальної психології
Навчально-наукового Інституту управління, психології та безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2355-2129>

Завацька Наталія Євгенівна,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
вулиця Іоанна Павла II, 17, Київ, 01042, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8148-0998>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВІКОВИЙ АСПЕКТ

У статті досліджуються психологічні особливості формування гуманістичних цінностей у контексті воєнного стану, зокрема, виявляється віковий аспект цього процесу. В умовах кризових ситуацій, таких як війна, зростають вимоги до моральної стійкості особистості, здатності зберігати гуманістичні переконання в екстремальних обставинах. Автори акцентують увагу на тому, що гуманістичні цінності, зокрема співчуття, взаємодопомога, гуманність, любов до ближнього, формуються в різні вікові періоди по-різному, залежно від психологічних характеристик і життєвого досвіду людей. Вивчаються фактори, які впливають на зміну ціннісних орієнтацій у дітей, підлітків, молоді та дорослих, а також особливості сприйняття гуманістичних ідеалів у умовах воєнної реальності. Аналізується вплив стресових ситуацій, пов'язаних з воєнними діями, на зміну ціннісних пріоритетів, а також механізми адаптації, що дають змогу зберегти та укріпити гуманістичні орієнтації особистості. Зокрема, особлива увага приділяється віковим критеріям та процесам соціалізації в умовах війни, які впливають на формування та зміцнення таких цінностей, як взаємодопомога, терпимість, повага до життя та гідності кожної людини. Виявлено, що в різних вікових групах інтерпретація та втілення гуманістичних ідеалів може суттєво відрізнятися, проте на всіх етапах життя важливою залишається роль позитивного соціального впливу та підтримки з боку оточення. Стаття підкреслює значення розвитку психологічної стійкості і соціальної відповідальності в умовах воєнного стану, особливо серед молоді, для формування стійких гуманістичних цінностей у майбутньому.

Ключові слова: гуманізм, гуманістичні цінності, воєнний стан, вікові особливості.

Kovalchuk Zoriana, Zavatska Nataliia. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF HUMANISTIC VALUES IN THE CONDITIONS OF MARTIAL ARTS: AGE ASPECT

The article examines the psychological features of the formation of humanistic values in the context of martial law, in particular, the age aspect of this process is revealed. In conditions of crisis situations, such as war, the requirements for the moral stability of the individual, the ability to maintain humanistic beliefs in extreme circumstances increase. The authors emphasize that humanistic values, in particular compassion, mutual support, humanity, love for one's neighbor, are formed in different age periods in different ways, depending on the psychological characteristics and life experience of people. The factors that influence the change in value orientations in children, adolescents, youth and adults are studied, as well as the peculiarities of the perception of humanistic ideals in conditions of military reality. The influence of stressful situations associated with military operations on the change in value priorities, as well as adaptation mechanisms that make it possible to preserve and strengthen the humanistic orientations of the individual, are analyzed. In particular, special attention is paid to age criteria and socialization processes in wartime, which affect the formation and strengthening of such values as mutual assistance, tolerance, respect for life and the dignity of each person. It was found that in different age groups the interpretation and implementation of humanistic ideals may differ significantly, but at all stages of life the role of positive social influence and support

from the environment remains important. The article emphasizes the importance of developing psychological resilience and social responsibility in martial law, especially among young people, for the formation of sustainable humanistic values in the future.

Key words: humanism, humanistic values, martial law, age characteristics.

Вступ. В умовах воєнного стану, що супроводжується глибокими соціальними, психологічними та моральними викликами, формування гуманістичних цінностей стає важливим завданням для збереження людяності та стійкості суспільства. Гуманістичні цінності, які включають повагу до людської гідності, емпатію, альтруїзм та солідарність, є основою моральної орієнтації особистості, особливо в кризових обставинах.

Сучасні наукові дослідження свідчать про те, що умови стресу та конфлікту мають значний вплив на психологічні механізми формування цінностей. У цьому контексті важливим є віковий аспект, оскільки різні етапи психо-соціального розвитку визначають унікальні особливості сприйняття гуманістичних ідеалів та їх інтеграції в систему особистісних переконань. Зокрема, молодь демонструє високу чутливість до моральних викликів, тоді як дорослі та старші покоління, маючи більше життєвого досвіду, здатні до більш стабільної оцінки кризових ситуацій.

Актуальність даної теми обумовлена кількома ключовими аспектами, серед яких – соціальний контекст воєнного стану: воєнні дії супроводжуються руйнуванням традиційних моральних норм, високим рівнем стресу, втратами та соціальними змінами, що впливають на систему цінностей суспільства. У таких умовах формування та збереження гуманістичних цінностей, які включають емпатію, солідарність і повагу до людської гідності, є основою для подолання кризових викликів і підтримання єдності суспільства.

Не забуваємо і про психологічний аспект, адже в умовах стресу та невизначеності під час війни особистість схильна до радикалізації ціннісних орієнтацій або втрати моральних орієнтирів. Дослідження формування гуманістичних цінностей дозволяє виявити психологічні механізми адаптації та стійкості особистості до екстремальних обставин.

Різні вікові групи мають свої особливості у формуванні цінностей. Молодь є найбільш чутливою до моральних викликів, тоді як старші покоління можуть демонструвати більш стабільні моральні принципи. Розуміння цих вікових відмінностей є необхідним для розробки ефективних методів формування гуманістичних цінностей.

Формування гуманістичних цінностей у воєнний період сприяє не лише моральній, але й психологічній стійкості суспільства, що особливо важливо для післявоєнного відновлення. Результати дослідження можуть стати основою для освітніх програм, волонтерських ініціатив та психологічної підтримки різних груп населення.

Таким чином, тема є актуальною як для подолання сьогоденних викликів воєнного стану, так і для забезпечення довгострокової стійкості й відновлення гуманістичних ідеалів у суспільстві.

Отже, **метою нашої статті** є розкрити психологічні особливості гуманістичних цінностей в умовах воєнного стану, зокрема, розкрити віковий аспект цього питання.

Матеріали та методи. Дослідження гуманістичних цінностей в Україні охоплюють різні аспекти психології, педагогіки та соціології. Серед українських учених, які вивчали цю тему, варто виділити Георгія Балла – у своїх роботах аналізував морально-ціннісні орієнтації особистості та їх вплив на поведінку в соціальному середовищі [1]; Івана Беха – сучасного науковця, який досліджував проблематику морального виховання молоді, акцентуючи увагу на значенні ціннісних орієнтацій для становлення особистості [2]; Миколу Євтуха – досліджує соціокультурні аспекти формування цінностей у суспільстві, зокрема в умовах трансформацій [3]; Едуарда Помиткіна – працює над питаннями розвитку особистості та формування цінностей у контексті психологічного консультування і

корекції [4]; Василя Сухомлинського – класика української педагогіки, що розглядав формування гуманістичних цінностей у вихованні молоді [5]. У своїх працях він підкреслював важливість виховання у дітей любові до ближнього, моральної відповідальності та людяності. Ці науковці вивчають різні аспекти гуманістичних цінностей, їх формування, розвиток і вплив на особистість і суспільство в умовах кризових ситуацій чи соціальних трансформацій.

Звісно, ми не можемо обійти відомих вчених зі світовими іменами, які досліджували гуманістичні цінності та зробили значний внесок у розуміння цього феномену в контексті психології, філософії, соціології та освіти. Серед них варто виділити: Еріха Фромма (Erich Fromm) – німецького психоаналітика і соціолога, який розглядав гуманістичні цінності через призму свободи, любові та етичного розвитку особистості. У своїй книзі «Мистецтво любити» він описав любов як основу гуманізму; Віктора Франкла (Viktor Frankl) – австрійського психолога і психіатра, автора логотерапії, що акцентує увагу на пошуку сенсу життя як фундаментальної гуманістичної цінності, особливо в умовах кризи; Жан-Поля Сартра (Jean-Paul Sartre) та Симона де Бовуара (Simone de Beauvoir) – французьких філософів-екзистенціалістів, які писали про свободу, відповідальність і гуманістичний вибір людини; Карла Роджерс (Carl Rogers) – британського психолога, одного із засновників гуманістичної психології, що розробив концепцію клієнтоцентрованої терапії, в якій основна увага приділяється особистісному розвитку та реалізації потенціалу [5].

Серед американських вчених можемо виокремити Абрахама Маслоу (Abraham Maslow) – відомого своєю ієрархією потреб, яка має гуманістичний підхід до самореалізації та розвитку особистості. Гуманістичні цінності лежать в основі його уявлень про вершину людських прагнень; Роло Мея (Rollo May) – американського психолога, який працював у галузі екзистенційної психології. Він підкреслював важливість гуманістичних цінностей у боротьбі з тривогою та створенні

сенсу життя; Едварда Десі (Edward Deci) і Річард Раян (Richard Ryan) – автора теорії самодетермінації (Self-Determination Theory), яка розглядає автономію, компетентність і пов'язаність як ключові гуманістичні цінності для особистісного розвитку; Лоуренса Колберга (Lawrence Kohlberg), що досліджував моральний розвиток людини, включаючи гуманістичні цінності, через етапи розвитку морального судження. Дослідження цих учених вплинули на розвиток освітніх програм, терапевтичних методів і соціальних ініціатив, спрямованих на підтримку гуманістичних цінностей у різних культурах і суспільствах. Їхні праці залишаються актуальними для аналізу морального вибору, виховання та адаптації до кризових умов [6].

Результати. У нашому науковому пошуку нас більшою мірою цікавить віковий аспект формування гуманістичних цінностей. Цій проблемі присвятив свої праці вчений Іван Бех, український дослідник, що зробив значний внесок у вивчення формування моральних та гуманістичних цінностей серед дітей і молоді. Його роботи акцентують увагу на важливості виховання, етичного розвитку особистості та психосоціального становлення в сучасному соціокультурному контексті. Він досліджує механізми та умови формування гуманістичних цінностей у дітей. Його праці вивчають, як моральні принципи, такі як повага, емпатія, солідарність і чесність, можуть бути інтегровані у свідомість дитини в ранньому віці. Значну увагу приділено ролі родинного середовища та освітніх установ у моральному вихованні.

І. Бех акцентує увагу на впливі соціальних і культурних умов на формування ціннісних орієнтацій. Його роботи підкреслюють, що зміни в суспільстві та глобалізаційні процеси створюють нові виклики для виховання молоді. Він пропонує практичні моделі інтеграції гуманістичних цінностей у систему шкільної освіти, розробляючи педагогічні підходи, які сприяють розвитку моральної стійкості та ціннісної орієнтації учнів [2].

Ці дослідження включають вивчення того, як діти і молодь осмислюють такі поняття, як

сенс життя, свобода, відповідальність, і як ці аспекти пов'язані з їх гуманістичними переконаннями. Вони широко використовуються в педагогічних і психологічних програмах. Ці підходи є важливими не лише для теоретичного аналізу, але й для практичного виховання молоді в умовах соціальних трансформацій, таких як війна, кризи або перехід до інноваційних освітніх моделей.

Едуард Помиткін – український вчений, який займається дослідженням розвитку особистості та формування цінностей, зокрема в контексті психологічного консультування та корекції. Його роботи охоплюють різні аспекти психології, зокрема теорії і практики формування моральних і гуманістичних цінностей, а також психологічної допомоги та підтримки особистості під час кризових ситуацій. У своїх дослідженнях він акцентує увагу на розвитку особистісних цінностей у молоді та дорослих, важливості психологічної підтримки в умовах стресу і травм, що виникають внаслідок соціальних та особистісних труднощів. Він також підкреслює значення психосоціальної корекції в процесі адаптації особистості до нових обставин, зокрема в умовах війни та соціальних змін.

Його роботи підкреслюють важливість взаємодії психотерапевта або консультанта з клієнтом для формування і зміцнення гуманістичних цінностей, а також надають рекомендації щодо корекційних практик для розвитку моральних переконань та емоційного інтелекту [4].

Формування цінностей особистості є комплексним і багатоаспектним процесом, що визначає не тільки характер і погляди, але й поведінку кожної людини. Основними чинниками, які впливають на цей процес, є сім'я, освіта, соціальне середовище та культурні фактори.

Рефлексія, як акт самоусвідомлення, є важливим компонентом духовного розвитку. Проте для підростаючих особистостей цей процес часто є неприязним, оскільки він вимагає значного душевного зусилля і самодисципліни, до яких вони не завжди готові. Це

пояснюється тим, що вони занадто занурені в чуттєвий досвід і схильні до емоційних реакцій, що є природною властивістю їхнього розвитку. Такі особистості орієнтуються на емоційні спонукання, а не на рефлексивний аналіз.

Моральний недолік таких особистостей полягає в тому, що вони не здатні розрізняти любов і самолюбство, вважаючи їх одним і тим самим. Це обмежує їхній духовний розвиток, оскільки вони не можуть засвоїти глибокі духовні цінності, що вимагають глибокого осмислення та саморозвитку. У таких осіб моральні установки залишаються на рівні добродійств, що виражають залежність від інших, і цей процес виховання підтримується лише зовнішніми факторами. Для розвитку рефлексії потрібно більше, ніж просто емоційні реакції: необхідні витривалість, концентрація та сміливість, які здобуваються шляхом внутрішніх зусиль.

Слід зазначити, що як для молоді особистості, так і для дорослої, рефлексія, як метод самоусвідомлення, часто обмежується лише усвідомленням власних дій, наприклад, виконання завдання чи взаємодії з іншими. Вони можуть сказати: «Я не просто виконав завдання». Це правда, але в такому випадку рефлексія лише супроводжує конкретні дії, навіть якщо ці дії є моральними.

Однак для розвитку духовності рефлексія повинна передувати духовним діям. Вона має відігравати важливу роль у формуванні духовних цінностей, які згодом будуть втілюватися в конкретні вчинки. Щоб рефлексія стала ефективною, потрібні певні якості особистості, зокрема здатність до передбачуваної рефлексії, яка передуює конкретному духовному вчинку [6].

Важливо зазначити, що рефлексія не є кінцевою метою розмірковування. Її результат має бути спрямований на досягнення певних цілей, і в контексті виховання вона є основою для розвитку довільного процесу, який формує підростаючу особистість як суб'єкта духовної практики. Для цього особистість має усвідомлювати не лише свої емоції, а й стан бажання, який дає поштовх до духовних вчинків [6].

Духовно-розвивальна функція рефлексії є очевидною, але важливо врахувати, що рефлексія повинна бути не тільки абстрактною ідеєю, а й реальною внутрішньою діяльністю, що співвідноситься з конкретним суб'єктом. У цьому процесі можуть виникати перешкоди, особливо через нижчі компоненти душевної природи, такі як фізіологічні потяги чи матеріальні прагнення. Це може порушити динаміку рефлексії, тому роль вихователя в контролі та підтримці цього процесу є надзвичайно важливою.

У випадку забезпечення всіх необхідних умов і характеристик, рефлексивний процес може перетворитися на вольовий. Хоча на перший погляд, коли воля вступає в дію, результат здається позитивним, оскільки вихованець здійснює духовні вчинки, важливо пам'ятати, що для цього необхідні глибші внутрішні зусилля і усвідомлення.

Розгляд волі в контексті виховання вимагає більш глибокого підходу, оскільки воля часто розглядається лише як спонтанний процес, залежний від фізіологічних особливостей особистості. У виховному контексті воля виступає як керований процес, де важливо враховувати певні внутрішні складнощі, навіть у осіб із сильною волею. Виявляється, що навіть у найсильнішій волі існує внутрішня слабкість, яка може впливати на результат виховання, зокрема в аспекті досягнення духовного прогресу.

Емоційні переживання, особливо позитивні, можуть не бути безпосереднім каталізатором духовного розвитку, але вони створюють привабливий фон для духовних змін. Позитивні емоції можуть сприяти формуванню особистісного настрою, але самі по собі не є достатніми для глибоких змін. У свою чергу, негативні емоції можуть відігравати важливу роль, коли вони спрямовані не на зовнішні фактори, а на особистісне самоусвідомлення. Наприклад, емоція обу-

рення може стати основою для внутрішньої трансформації, коли особистість починає зосереджуватися на своїй слабкості і прагне змінити себе [6].

У цьому контексті важливо розуміти, що духовний розвиток не є лише теоретичним поняттям. Він вимагає активної роботи особистості над своїм духовним становленням, а вихователь відіграє ключову роль у цьому процесі. Справжній гуманістичний діалог між вихователем і вихованцем – це не просто паритетна взаємодія, а глибока, тривала, динамічна духовна співпраця, яка сприяє розвитку як вихованця, так і вихователя.

Висновки. Отже, з утвердженням гуманістичної моделі виховання, яка набуває все більшого значення в контексті розвивальних технологій, стає можливим вирішення проблеми захисту особистості через виховання. Важливо розрізнити дві основні функції захисту: внутрішню та зовнішню.

Перша функція стосується формування в особистості стабільності духовно-моральної позиції, зокрема впевненості в собі та безконфліктного ставлення до чужих ідей. Це дає змогу особистості розвиватися і зберігати свою цілісність перед зовнішніми викликами. Зовнішня функція захисту, в свою чергу, спрямована на готовність до своєчасного реагування на будь-які загрози, зокрема з боку деструктивних впливів на особистісне «Я».

Рівень духовного та морального розвитку особистості може варіюватися, тому завдання вихователя полягає в тому, щоб допомогти підняти цей рівень, створюючи оптимальні умови для розвитку. Це включає в себе як зовнішні, так і внутрішні фактори, які сприяють тому, щоб вихованці набували активної позиції та індивідуальної спрямованості. Лише таке виховання може мати значний вплив і допомогти сформуванню у дітей культуру та духовну сутність, які вони зможуть утвердити в суспільстві.

Список використаних джерел:

1. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). Вид. 2-е, доп. Житомир : Вид-во «Волинь», 2008. 232 с.
2. Бех І.Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2018. 320 с.

3. Євтух Микола Борисович: Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2009. URL: <https://esu.com.ua/article-17432>.
4. Помиткін Е. Розвиток духовного потенціалу майбутнього викладача професійної школи як психолого-педагогічна проблема. 2004. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/6581/1/04.pdf>.
5. Сухомлинський В. О. Квітка сонця: Притчі, казки, оповідання. Харків : ВД «Школа», 2013. 240 с.
6. Ковальчук З. Я. Особистісна рефлексія в умовах постійних соціальних змін. *Соціально-правові студії: науково-аналітичний журнал* / гол. Ред. О. Балинська. Львів: ЛьвДУВС, 2021. Вип. 4(4). С. 177–183.
7. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості. 2-е вид. Київ: Каравела, 2013. 372 с.

References:

1. Ball, H.O. (2008). *Oriientyry suchasnoho humanizmu (v suspilnii, osvithii, psykholohichnii sferakh) [Landmarks of modern humanism (in the social, educational, psychological spheres)]*. Vyd. 2-e, dop. Zhytomyr: Vyd-vo "Volyn", 232 p. [in Ukrainian].
2. Bekh, I.D. (2018). *Osobystist na shliakhu do dukhovnykh tsinnosti : monohrafiia [Personality on the Path to Spiritual Values: Monograph]*. Kyiv – Chernivtsi : «Bukrek». 320 p. [in Ukrainian].
3. Ievtukh Mykola Borysovykh: Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of Modern Ukraine] [Elektronnyi resurs] / Redkol. : I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak [ta in.] ; NAN Ukrainy, NTSh. K. : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 2009. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-17432> [in Ukrainian].
4. Pomytkin, E. (2004). Rozvytok dukhovnoho potentsialu maibutnoho vykladacha profesiinoi shkoly yak psykholoho-pedahohichna problema [Development of the spiritual potential of a future vocational school teacher as a psychological and pedagogical problem]. Retrieved from: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/6581/1/04.pdf> [in Ukrainian].
5. Sukhomlynskyi, V.O. (2013). *Kvitka sontsia: Prytchi, kazky, opovidannia [The Flower of the Sun: Proverbs, Fairy Tales, Stories]*. Kharkiv : VD «Shkola». 240 p. [in Ukrainian].
6. Kovalchuk, Z.Ia. (2021). Osobystisna refleksiia v umovakh postiinykh sotsialnykh zmin [Personal reflection in the face of constant social change]. *Sotsialno-pravovi studii: naukovo-analitychnyi zhurnal*, 4(4), 177–183 [in Ukrainian].
7. Tytarenko, T.M. (2013). *Suchasna psykholohiia osobystosti [Modern personality psychology]*. 2-e vyd. Kyiv : Karavela. 372 p. [in Ukrainian].